

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΔΗΜΙΑ: ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΟΡΘΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Αναστάσιος Γ. Μαράς*

Ανωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία Θεσσαλονίκης,
Καθηγητής Σύμβουλος Ε.Α.Π.

Περίληψη:

Οι επιδημίες προκαλούν πόνο, αγωνία, ανυπόφορα ψυχικά συμπτώματα, αναθεώρηση αξιών και τρόπου ζωής, όπως και ποικίλα άλλα προβλήματα. Μια τέτοια κατάσταση μας περιγράφει ο Διονύσιος Αλεξανδρείας, αναφερόμενος στον λοιμό που έπληξε την πόλη του το δεύτερο ήμισυ του 3^{ου} αι. μ.Χ. Η στάση των Χριστιανών εκείνη την περίοδο χαρακτηρίζονταν από την -χωρίς αποκλεισμούς- βοήθεια προς τους δοκιμαζόμενους συνάνθρωπους τους. Η βοήθεια αυτή δίνονταν ακόμα και προς τους Εθνικούς, οι οποίοι δίκωκαν τους Χριστιανούς για την πίστη τους. Αντίθετα, οι Εθνικοί δεν έθαβαν τους νεκρούς από την ασθένεια και πετούσαν στον δρόμο τους ασθενείς, ακόμα κι αν αυτοί ήταν φίλοι ή συγγενείς τους. Πέρα από τις όποιες ιστορικές αναφορές, από το κείμενο του Διονυσίου μπορούμε να αντλήσουμε ορισμένα χρήσιμα διδάγματα για την εποχή μας, η οποία ταλαιπωρείται ακόμα από τις επιπτώσεις της πανδημίας COVID-19.

Article info:

Received: December 3, 2021
Correction: January 17, 2022
Accepted: April 2, 2022

Λέξεις-Κλειδιά:

Αλεξάνδρεια,
Διονύσιος Αλεξανδρείας,
Κυπριανός Καρχηδόνας,
Λοιμός,
Πανδημία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ξέσπασμα μιας πολύνεκρης πανδημίας, όπως είναι η COVID-19, δεν αποτελεί πρωτόγνωρο γεγονός για την ιστορία της Ιατρικής, καθώς από την αρχαιότητα έως σήμερα η ανθρωπότητα δοκιμάστηκε αρκετές φορές από ανάλογες μεταδοτικές ασθένειες. Πράγματι, ο λοιμός της Αθήνας (430-426 π.Χ.), του Ακράγαντα (396 π.Χ.), των Αντωνίνων (161-180 μ.Χ.) και του Ιουστινιανού (541/2-750 μ.Χ.) είναι ορισμένες μόνον από τις μεγάλες επιδημίες της αρχαιότητας. Ο σχετικός κατάλογος μεγαλώνει αρκετά όταν προσθέσουμε σε αυτόν τις επιδημίες του Μεσαίωνα, καθώς επίσης των νεότερων και των σύγχρονων χρόνων.¹

¹ Rodriguez Ceberio 2021, e2555.

Μεταξύ των μολυσματικών επιδημιών της αρχαιότητας συγκαταλέγεται και ένας λοιμός, ο οποίος έλαβε χώρα την περίοδο 249-270 μ.Χ., εκκινώντας από τη Β. Αφρική ή την Αιθιοπία.² Η εν λόγω επιδημία είναι γνωστή και ως λοιμός του Κυπριανού, επειδή ο τελευταίος αναφέρεται σε αυτόν.³ Υπολογίζεται ότι κατά τη διάρκεια του λοιμού αυτού πέθαιναν καθημερινά στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία περίπου 5.000 άνθρωποι. Παράλληλα, ο εν λόγω λοιμός, ο οποίος πιθανότατα ήταν ένας αιμορραγικός πυρετός, προκάλεσε το ξέσπασμα εμφυλίου πολέμου, οικονομικών προβλημάτων, έλλειψη τροφίμων, κλπ., συμβάλλοντας στην πτώση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και στην εξάπλωση του Χριστιανισμού. Για τον λοιμό αυτό υπάρχουν ελάχιστες αναφορές, καθώς ο 3^{ος} αι. μ.Χ. είναι μια από τις φτωχότερες σε τεκμηρίωση περίοδο της Ρωμαϊκής ιστορίας. Συγκεκριμένα, από τις 27 συνολικά αναφορές, μόλις οι έξι από αυτές αποτελούν άμεσες αναφορές στον λοιμό του Κυπριανού.⁴ Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνεται και ο Διονύσιος, επίσκοπος Αλεξανδρείας, ο οποίος μάς πληροφορεί για τον λοιμό και τις επιπτώσεις του στην πόλη της Αλεξανδρείας.⁵

Ο Διονύσιος γεννήθηκε γύρω στο 195 και αναδείχθηκε σε έναν από τους σημαντικότερους μαθητές του Ωριγένη στην Κατηχητική Σχολή της Αλεξανδρείας.⁶ Παρόλα αυτά, δεν ακολούθησε την αλληγορική μέθοδο ερμηνείας του δασκάλου του, αλλά βιώνοντας την παράδοση του Χριστιανισμού θεολόγησε με αφορμή τα προβλήματα της Εκκλησίας.⁷ Το 232 ανέλαβε τη διεύθυνση της Κατηχητικής Σχολής και το 247 έγινε επίσκοπος Αλεξανδρείας, για να πεθάνει το 264/5. Κύριες θεολογικές απόψεις του Διονύσιου είναι η προσπάθεια για τη διατήρηση της ειρήνης της Εκκλησίας, η σχέση του Θεού Πατέρα με τον Υιό, το βάπτισμα των αιρετικών και οι χιλιαστικές αντιλήψεις. Η προσωπικότητα και το κύρος του αναγνωρίζονταν όχι μόνο από τους συγχρόνους του, αλλά και από μεταγενέστερους Πατέρες και εκκλησιαστικούς συγγραφείς. Πράγματι, ο Μ. Αθανάσιος χαρακτηρίζει τον Διονύσιο ως «διδάσκαλο της καθολικής Εκκλησίας» και ο Ευσέβιος Καισαρείας ως «μέγα επίσκοπο».⁸ Η Εκκλησία τον ανακήρυξε άγιο και η μνήμη του εορτάζεται την 3^η Οκτωβρίου.

Για τον Διονύσιο Αλεξανδρείας έχουν γραφτεί, αρκετά, όπως και για τις πανδημίες.⁹ Επομένως, για ποιόν λόγο θα μπορούσε να μας ενδιαφέρει σήμερα ένα κείμενο που γράφτηκε στα μέσα του 3^{ου} αιώνα; Η αιτία είναι η διαχρονικότητα της πατερικής θεολογίας. Με απλά λόγια μπορεί οι χρονικές περίοδοι να διαδέχονται η μία την άλλη, αλλά τα ουσιαστικά ζητήματα και προβλήματα, τα οποία απασχολούν ή ταλαιπωρούν τον άνθρωπο παραμένουν, σε γενικές γραμμές, ίδια. Στην προοπτική αυτή θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα αναφορικά με το εάν οι απόψεις του

2 Για την περιοχή εκδήλωσης, τα αίτια, την ημερήσια θνησιμότητα και τις επιπτώσεις του λοιμού του 250-270, βλ. De Hoop 2021, 54-55. Βλ. επίσης Sitaraman 2020, 3. Harper 2015, 241 κ.εξ.

3 Cyprianus Carthaginensis, *De mortalitate*, XIV, PL 4, 591B-592A.

4 Harper 2015, 226-227, 241.

5 Χρήστου 1978, 898.

6 Για τον βίο του Διονύσιου Αλεξανδρείας, βλ. Χρήστου 1978, 884 κ.εξ.

7 Παπαδόπουλος 1994, 444.

8 «Ὁ μὲν γὰρ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλός ἐστιν», Μ. Αθανάσιος, *Περὶ Διονυσίου τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας*, PG 25, 488A-B. «ὁ μέγας ἡμῖν Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοπος Διονύσιος», Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική ιστορία*, 7, Προοίμιον, PG 20, 637C.

9 Ενδεικτικά και επιλεκτικά για τον Διονύσιο Αλεξανδρείας: Legutko 2003, 27-41. Bienert 1978. Kizeridis 1966. Παπαδόπουλος 1918. Ενδεικτικά και επιλεκτικά για τις πανδημίες: Samoon 2023. Rodriguez Ceberio 2021, e2555.

Διονυσίου Αλεξανδρείας για τη στάση των Χριστιανών κατά την περίοδο του λοιμού μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην εποχή μας, η οποία μαστίζεται από την πανδημία COVID-19.

Ο ΛΟΙΜΟΣ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ (249-270 Μ.Χ.) ΣΤΗΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Ο Διονύσιος Αλεξανδρείας στην «13^η Επιστολή, προς τον Ιέρακα», επίσκοπο στην Αίγυπτο, αναφέρεται σε συνεχείς λοιμούς και ασθένειες, οι οποίες είχαν μειώσει τον αριθμό των κατοίκων της πόλης.¹⁰ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, ο αριθμός των κατοίκων μεταξύ σαράντα και εβδομήντα είχε τόσο μειωθεί στις μέρες του, ώστε να μην συμπληρώνεται ακόμα και αν συναριθμούσαν σε αυτόν και τις ηλικίες από τα δεκατέσσερα ως τα ογδόντα.¹¹ Σύμφωνα με την αναφορά του Διονυσίου ο πληθυσμός της Αλεξάνδρειας θα έπρεπε να είχε μειωθεί έως και κατά 62%, αριθμός που κρίνεται υπερβολικός.¹² Σε κάθε περίπτωση, αν η επιστολή αυτή έχει γραφεί κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου, ο οποίος προηγήθηκε του μεγάλου λοιμού, τότε οι εν λόγω αναφορές στην αρρώστια είναι γενικές και τα θύματά της δεν σχετίζονται με τον λοιμό του 249.¹³ Αν όμως γράφτηκε στις αρχές του 249, όπως υποστηρίζουν σύγχρονοι ερευνητές, τότε η 13^η επιστολή του Διονυσίου αποτελεί μια πρώτη αναφορά στον λοιμό του 249.¹⁴

Πέρα από το προαναφερόμενο χωρίο, ο Διονύσιος αναφέρεται εκτενέστερα στον λοιμό και στη στάση των Χριστιανών κατά τη διάρκειά του στην «12^η Επιστολή προς Αλεξανδρινούς».¹⁵ Αντίθετα με την Ελληνική Πατρολογία του Migne, άλλες εκδόσεις παραθέτουν το ίδιο κείμενο ως «10^η προς τους εν Αλεξανδρεία αδελφούς (εορταστική) επιστολή».¹⁶ Σε κάθε περίπτωση, ο Διονύσιος και ο Ευσέβιος Καισαρείας, ο οποίος συμπεριλαμβάνει την εξεταζόμενη επιστολή του Διονυσίου στην «Εκκλησιαστική ιστορία» του, μας πληροφορούν ότι ο λοιμός ενέσκηψε στην Αλεξάνδρεια αμέσως μετά από τον εμφύλιο πόλεμο κατά τις παραμονές μιας εορτής.¹⁷ Πιθανότατα πρόκειται για την εορτή του Πάσχα, την περίοδο μεταξύ 249 και 263.¹⁸

10 «Εἴτα θαυμάζουσι καὶ διαποροῦσι, πόθεν οἱ συνεχεῖς λοιμοί. πόθεν αἱ χαλεπαὶ νόσοι», Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 13: Προς Ιέρακα επίσκοπο εις την Αίγυπτο*, Β, ΡG 10, 1341B.

11 «Ἄλλ' οἱ τεσσαρακοντοῦται καὶ μέχρι τῶν ἑβδομηκοντα ἑτῶν, τοσοῦτον πλείονες τότε, ὥστε μὴ συμπληροῦσθαι νῦν τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, προσεγραφέντων καὶ συγκαταλεγέντων εἰς τὸ δημόσιον σιτηρέσιον, τῶν ἀπὸ τεσσαρεσκαίδεκα ἑτῶν μέχρι τῶν ὀγδοήκοντα. καὶ γεγόνασιν οἷον ἡλικιώται τῶν πάλαι γεραιτάτων, οἱ ὄψει νεώτατοι», Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 13: Προς Ιέρακα επίσκοπο εις την Αίγυπτο*, Β, ΡG 10, 1341B.

12 Harper 2015, 228.

13 Ο Παν. Κ. Χρήστου τοποθετεί χρονικά τη συγγραφή της 13ης επιστολής του Διονυσίου Αλεξανδρείας γύρω στο 262, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, βλ. Χρήστου 1978, 898.

14 Harper 2015, 226-227. Βλ. επίσης De Hoop 2021, 47.

15 Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 12: Προς Αλεξανδρινούς*, ΡG 10, 1333-1340.

16 Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Χ Προς τους εν Αλεξανδρεία αδελφούς (εορταστική) επιστολή*, ΒΕΠΕΣ 17, 217-218.

17 «μετὰ δὲ ταῦτα πόλεμος καὶ λιμὸς ἐπέλαβεν, ἃ τοῖς ἔθνεσι συνδιηνέγκαμεν» και «βραχύτης δὲ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν τυχόντων ἀναπνοῆς, ἐπικατέσκηψεν ἡ νόσος αὕτη», Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 12: Προς Αλεξανδρινούς*, Β' - Γ', ΡG 10, 1336B. «Μετὰ ταῦτα λοιμικῆς τὸν πόλεμον διαλαβούσης νόσου τῆς τε ἐορτῆς πλησιαζούσης, αὐθις διὰ γραφῆς τοῖς ἀδελφοῖς ὁμιλεῖ, τὰ τῆς συμφορᾶς ἐπισημαινόμενος πάθη διὰ τούτων», Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική ιστορία*, 7, 22, ΡG 20, 685D-688A.

18 Ο Παν. Κ. Χρήστου τοποθετεί τη συγγραφή της εν λόγω επιστολής στις αρχές του 263, βλ. Χρήστου 1978, 898. Αντίθετα, νεώτερες έρευνες τοποθετούν την άφιξη του λοιμού στην Αλεξάνδρεια το 249, βλ. De Hoop 2021, 47. Harper 2015, 224-225, 227, 241. Το γεγονός αυτό μάς οδηγεί να τοποθετήσουμε τη συγγραφή της επιστολής στην περίοδο μεταξύ 249-263.

Στο συμπέρασμα αυτό οδηγούμαστε επειδή ο Διονύσιος συνήθιζε αμέσως μετά από την εορτή των Θεοφανείων να αποστέλλει κάθε έτος μια εορταστική επιστολή στις υπαγόμενες σε αυτόν επισκοπές και ενορίες, με σκοπό να τους γνωστοποιήσει τον χρόνο εορτασμού του Πάσχα και την έναρξη της προ αυτού νηστείας.¹⁹

Ο Διονύσιος υπογραμμίζει ότι, παρά το γεγονός της χρονικής εγγύτητας με την ημερομηνία της εορτής, την περίοδο εκείνη δεν υπήρχε καμία εορταστική διάθεση στους Αλεξανδρινούς. Η αιτία για τη θλιβερή αυτή κατάσταση ήταν η λύπη και το πένθος για τους νεκρούς του λοιμού, οι οποίοι αυξάνονταν καθημερινά.²⁰ Ο ίδιος επισημαίνει ότι, όπως είχε συμβεί κατά την τελευταία πληγή του Φαραώ με τον θάνατο των πρωτοτόκων των Αιγυπτίων, έτσι και κατά την εποχή του δεν υπήρχε οικία στην οποία να μην υπάρχει τουλάχιστον ένας νεκρός.²¹ Σύμφωνα με ορισμένους η εν λόγω αναφορά του Διονύσιου θυμίζει την αντίστοιχη αναφορά του Θουκυδίδη στον λοιμό της Αθήνας.²²

Οι συνέπειες του πολέμου, της πείνας, όπως και του λοιμού που ακολούθησε ήταν κοινές για όλους τους κατοίκους της Αλεξάνδρειας, είτε αυτοί ήταν Χριστιανοί είτε ήταν Εθνικοί.²³ Παρόλα αυτά, σε αντίθεση με τους Εθνικούς, οι Χριστιανοί αντιμετώπιζαν την ασθένεια ως μια δοκιμασία, όπως ήταν όλες οι άλλες δοκιμασίες που αντιμετώπιζαν κατά τη διάρκεια του βίου τους.²⁴ Μάλιστα κατά τον Διονύσιο, οι δοκιμασίες της ζωής φαίνεται ότι αποτελούν ευκαιρίες άσκησης για τον πιστό. Με τον τρόπο αυτό ο Διονύσιος εκφράζει τη διαχρονική θέση της χριστιανικής Ηθικής, σύμφωνα με την οποία ο πόνος προαναγγέλλει την -με υπερβατικές προεκτάσεις- οδύνη του θανάτου. Γι' αυτό μπορεί να συμβάλει στην εσωτερική κάθαρση του ανθρώπου και να αποτελέσει το προσφορότερο μέσο για την πνευματική ανακαίνισή του.²⁵ Όμως για να συμβεί αυτό θα πρέπει ο άνθρωπος να ξεπεράσει το επίπεδο των αισθήσεων και να προχωρήσει στην πνευματική αξιοποίηση του πόνου.

Η αυταπάτηση και η -κατά τη διάρκεια του λοιμού- χωρίς εξαιρέσεις βοήθεια προς τον συνάνθρωπο από τους Χριστιανούς αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα, εξαιτίας των διώξεων που υφίσταντο από τους Εθνικούς.²⁶ Πράγματι, οι Χριστιανοί, αν και υφίσταντο διωγμούς, αψηφούσαν τον κίνδυνο για τους εαυτούς τους και κινούμενοι από τη φιλαδελφία και την υπερβολική αγάπη τους προς τους συνανθρώπους τους, επισκέπτονταν τους αρρώστους για να τους περιποιηθούν και να τους υπηρετήσουν.

19 Χρήστου 1978, 897.

20 «Τοῖς μὲν ἄλλοις ἀνθρώποις, οὐκ ἂν δόξειε καιρὸς εὐορτίας εἶναι τὰ παρόντα. οὐδὲ ἔστιν αὐτοῖς οὔτε τις ἕτερος, οὐχ ὅπως τῶν ἐπιλύπων, ἀλλ' οὐδ' εἴ τις περιχαρῆς, ὃν οἰθεῖεν μάλιστα. Νῦν μὲν γε θρηνοὶ πάντα. καὶ πένθοῦσι πάντες. καὶ περιηχοῦσιν οἰμογαί τὴν πόλιν, διὰ τὸ πλῆθος τῶν τεθνηκότων καὶ τῶν ἀποθνησκόντων ὁσημέραι.» Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 12: Προς Αλεξανδρινούς, Α'*, PG 10, 1334B-1336A.

21 «Ὡς γὰρ ἐπὶ τῶν πρωτοτόκων τῶν Αἰγυπτίων γέγραπται, οὕτω καὶ νῦν ἐγενήθη κραυγὴ μεγάλη. Οὐ γάρ ἔστιν οἰκίαν ἐν ἧ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῇ τεθνηκώς. καὶ ὄφελόν γε εἶς», Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 12: Προς Αλεξανδρινούς, Α'*, PG 10, 1336A. Βλ. επίσης Εξ 12:30.

22 Harper 2015, 228.

23 «Βραχυτάτης δὲ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν τυχόντων ἀναπνοῆς, ἐπικατέσκηψεν ἡ νόσος αὐτῆ. πρᾶγμα φόβου τε παντὸς φοβερώτερον ἐκείνοις καὶ συμφορᾶς ἥστινος οὖν σχετικώτερον» καὶ «Ἀπέσχετο μὲν, γὰρ οὐδὲ ἡμῶν. πολλὴ δὲ ἐξῆλθεν εἰς τὰ ἔθνη», Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 12: Προς Αλεξανδρινούς, Γ'*, PG 10, 1336B-C καὶ 1337A.

24 «ἡμῖν δὲ οὐ τοιοῦτο μὲν, γυμνάσιον δὲ καὶ δοκίμιον οὐδενὸς τῶν ἄλλων ἔλαττον.» Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 12: Προς Αλεξανδρινούς, Γ'*, PG 10, 1336C-1337A.

25 Μαντζαρίδης 2004, 615-616.

26 «καὶ μόνον πρὸς ἀπάντων δικωκόμενοι καὶ θανατούμενοι», Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 12: Προς Αλεξανδρινούς, Β'*, PG 10, 1336B.

Το επίκεντρο της εν λόγω στάσης τους είναι αναμφίβολα χριστοκεντρικό καθώς μιμείται τον Χριστό, ο οποίος με την παραβολή του καλού Σαμαρείτη μάς δίδαξε την –χωρίς φυλετικούς, θρησκευτικούς κ.ά. περιορισμούς– βοήθεια προς τον πάσχοντα συνάνθρωπο.²⁷ Με τον τρόπο αυτόν ο Χριστός παρουσίασε την κενότητα των διακρίσεων των ανθρώπων, βλέποντας τον κάθε άνθρωπο ως πλησίον.²⁸ Ταυτόχρονα, ο ίδιος ο Χριστός μάς έδωσε το σχετικό παράδειγμα θεραπεύοντας λεπρούς, οι οποίοι για τα δεδομένα της εποχής του θεωρούνταν ανιάτοι και γι' αυτό αποφεύγονταν οι επαφές μαζί τους.²⁹ Στην προοπτική αυτή δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει ότι η προς τους Εθνικούς βοήθεια των Χριστιανών της Αλεξάνδρειας πιθανότατα εδράζονταν και στο παράδειγμα της θεραπείας μιας εθνικής κόρης από τον Ιησού.³⁰ Πράγματι, ο Κύριος θεράπευσε την κόρη μιας Συροφονίκισσας, αν και η τελευταία ήταν ειδωλολάτρισσα. Όμως, για την περίπτωση της βοήθειας των Χριστιανών προς τους ασθενούντες Εθνικούς της Αλεξάνδρειας, η πλήρης κατανόηση της εν λόγω στάσης τους καθίσταται εφικτή μέσα από την πλέον περιληπτική εντολή του Κυρίου για την αγάπη και την αδιάκριτη βοήθεια προς τους εχθρούς.³¹ Με την υπέρβαση αυτή, οι Χριστιανοί μπορούν να βιώσουν την αγάπη στην πληρότητά της, καθιστώντας εαυτούς ζωντανά παραδείγματα της μελλούμενης Βασιλείας του Θεού. Στην εν λόγω στάση των Χριστιανών, όπως και στην διδασκαλία τους για τη μετά θάνατον ζωή οφείλεται η ανάπτυξη του Χριστιανισμού κατά τον 3^ο αι.³²

Η παροχή βοήθειας προς τους αρρώστους είχε ως αποτέλεσμα την ίαση αρκετών από αυτούς, όμως ταυτόχρονα είχε και ως συνέπεια και τον θάνατο αρκετών Χριστιανών, οι οποίοι μολύνθηκαν από τους αρρώστους που περιποιούνταν. Ο Διονύσιος περιγράφει την υπερβάλλουσα αγάπη, την αγνόηση του κινδύνου και την αφοσίωση των Χριστιανών προς τον πλησίον, η οποία ενίοτε γινόταν χωρίς την τήρηση των αναγκαίων προφυλάξεων.³³ Αναμφίβολα, στο γεγονός αυτό οφείλονταν η αύξηση των κρουσμάτων και ο υψηλός βαθμός θνησιμότητας μεταξύ των Χριστιανών.

Ο –από ευσέβεια και υπερβάλλουσα αγάπη προς τον πλησίον– θάνατος των Χριστιανών, οι οποίοι νοσούσαν και πέθαιναν επειδή περιποιούνταν τους αρρώστους, εκλήφθηκε από ορισμένους πρεσβυτέρους και λαϊκούς της Αλεξάνδρειας ως λαμπρός θάνατος, ισάξιος του μαρτυρίου.³⁴ Κατ' επέκταση, οι θανόντες νοσηλευτές Χριστιανοί θεωρήθηκαν ως άξιοι τιμών, οι οποίες σήμερα αποδίδονται σε αγίους, καθώς ο θάνατός

27 Λκ 10:30-37.

28 Μαντζαρίδης 2004, 334-335.

29 Μτ 8:1-4. Μκ 1:40-45. Λκ 5:12-16. Βλ. επίσης Καραβιδόπουλος 1993, 99 κ.εξ.

30 Μτ 15:21-28. Μκ 7:24-30. Βλ. επίσης Καραβιδόπουλος 1993, 245 κ.εξ.

31 «πλήν αγαπάτε τούς έχθρούς ύμών και αγαθοποιείτε και δανείζετε μηδέν ἀπελπίζοντες, και ἔσται ὁ μισθός ύμών πολλός και ἔσεσθε υἱοὶ ὑψίστου, ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστίν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους και πονηρούς», Λκ 6:35.

32 Harper 2015, 256-257, 260.

33 «Οἱ γοῦν πλεῖστοι τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν δι' ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην και φιλαδελφίαν ἀφειδοῦντες ἑαυτῶν και ἀλλήλων ἐχόμενοι, ἐπισκοποῦντες ἀφυλάκτως τοὺς νοσοῦντας, λιπαρῶς ὑπηρετοῦμενοι, θεραπεύοντες ἐν Χριστῷ, συναπηλάττοντο ἐκείνοις ἀσμενέστατα. τοῦ παρ' ἐτέρων ἀναπιμπλάμενοι πάθους, και τὴν νόσον ἐφ' ἑαυτοὺς ἔλκοντες ἀπὸ τῶν πλησίων, και ἐκόντες ἀναμασσόμενοι τὰς ἀληθόνας. και πολλοὶ νοσοκομήσαντες και ῥώσαντες ἐτέρους, ἐτελεύτησαν αὐτοί, τὸν ἐκείνων θάνατον εἰς ἑαυτοὺς μετασησάμενοι. και τὸ δημῶδες ῥῆμα μόνης αἰεὶ δοκοῦν φιλοφροσύνης ἔχεσθαι, ἔργω δὴ τότε πληροῦντες, ἀπιόντες αὐτῶν περιψήμη», Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 12: Προς Αλεξανδρινούς*, Γ', PG 10, 1337A.

34 Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 12: Προς Αλεξανδρινούς*, Γ', PG 10, 1337B.

τους ήταν αποτέλεσμα εθελούσιας μίμησης του πάθους του Χριστού, όπως συνέβαινε και στους μάρτυρες. Για την πρώτη Εκκλησία ένας τέτοιος θάνατος παρείχε πλήρη άφεση από τις αμαρτίες, καθώς θεωρούνταν ανώτερος του βαπτίσματος «δι' ύδατος».³⁵ Έχοντας αυτά υπόψη ο Διονύσιος αναφέρει ότι το γεγονός αυτό οδήγησε ορισμένους Χριστιανούς της Αλεξάνδρειας στον καθαρισμό, τον ταφικό στολισμό και την απόδοση τιμών στους εν λόγω νεκρούς, χωρίς την τήρηση των απαραίτητων προφυλάξεων. Δυστυχώς, άμεσο αποτέλεσμα της πρακτικής αυτής ήταν να νοσούν και να πεθαίνουν όσοι Χριστιανοί έρχονταν σε σωματική επαφή με τους νοσήσαντες νεκρούς.³⁶

Σε αντίθεση με τους Χριστιανούς, οι Εθνικοί συμπεριφέρονταν διαφορετικά. Συγκεκριμένα, απέφευγαν ακόμα και τα προσφιλή τους πρόσωπα μόλις αυτά νοσούσαν. Μάλιστα, τα έριπταν ημιθανή στις οδούς και δεν τα έθαβαν όταν πέθαιναν. Με τον τρόπο αυτό προσπαθούσαν να αποφύγουν τη μετάδοση της ασθένειας και τον θάνατο, χωρίς όμως να επιτυγχάνουν τον στόχο τους.³⁷

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Κάθε εποχή συνηθίζει να ερμηνεύει το παρελθόν μέσα από το πρίσμα των απόψεων ή και στερεότυπων του παρόντος. Παρόλα αυτά, είναι αναντίρρητο ότι στις μεγάλες ιστορικές πανδημίες η ανθρωπότητα ήταν παντελώς απροετοίμαστη, γι' αυτό και οδηγήθηκε στην αλλαγή της πορείας της ιστορίας και της εξέλιξης των μεγάλων αυτοκρατοριών με απρόβλεπτο τρόπο.³⁸ Σε πολλές από αυτές, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και ο λοιμός του Κυπριανού, η Ιατρική στάθηκε ανίκανη να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την ασθένεια. Ανεξαρτήτως ιστορικής περιόδου, οι επιδημίες προκαλούν πόνο, αγωνία, ανυπόφορα ψυχικά συμπτώματα, αναθεώρηση αξιών και τρόπου ζωής, νέους τρόπους κοινωνικών επαφών κλπ. Μια τέτοια κατάσταση μας περιγράφει γλαφυρά ο Διονύσιος Αλεξανδρείας, αναφερόμενος στον λοιμό που έπληξε την πόλη του το 263. Μια επιδημία, η οποία, παρά τις ελάχιστες αναφορές των πηγών σε αυτήν, προκάλεσε κρίση στην Ρωμαϊκή αυτοκρατορία και μπορεί να συγκριθεί με τους μεγάλους λοιμούς των Αντωνίνων και του Ιουστινιανού.³⁹

Πέρα από τις όποιες ιστορικές αναφορές, από το κείμενο του Διονυσίου μπορούμε να αντλήσουμε ορισμένα χρήσιμα διδάγματα για την εποχή μας, η οποία ταλαιπωρείται ακόμα από τις επιπτώσεις της πανδημίας COVID-19. Τα εν λόγω διδάγματα αποτελούν μια θετική απάντηση στο ερώτημα που είχαμε θέσει στην εισαγωγή του παρόντος κειμένου, δηλαδή εάν οι απόψεις του Διονυσίου Αλεξανδρείας για τη στάση των Χριστιανών κατά την περίοδο του λοιμού μπορούν να αξιοποιηθούν στην εποχή μας. Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

35 Τσάμης 1985, 56-57.

36 «Καὶ τὰ σώματα δὲ τῶν ἁγίων ὑπταίαι χερσὶ καὶ κόλπους ὑπολαμβάνοντες, καθαιροῦντές τε ὀφθαλμούς, καὶ στόματα συγκλείοντες, ὠμοφοροῦντές τε καὶ διατιθέντες προσκολλώμενοι, συμπλεκόμενοι, λουτροῖς τε καὶ περιστολαῖς κατακοσμοῦντες, μετὰ μικρὸν ἐτύγχανον τῶν ἴσων. ἅει τῶν ὑπολειπομένων, ἐφεπομένων τοῖς πρὸ αὐτῶν», Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 12: Προς Αλεξανδρινούς, Δ'*, PG 10, 1337B.

37 «Τὰ δε γε ἔθνη πᾶν τούναντίον. καὶ νοσεῖν ἀρχομένους ἀπωθοῦντο, καὶ ἀπέφευγον τοὺς φιλάτους. κὰν ταῖς ὁδοῖς ἐρρίπτουν ἡμιθανῆτας. καὶ νεκροὺς ἀτάφους ἀπεσκευαλίζοντο, τὴν τοῦ θανάτου διάδοσιν καὶ κοινωνίαν ἐκτρεπόμενοι. ἦν οὐκ ἦν καὶ πολλὰ μηχανωμένοι ἐκλῖναι ῥάδιον», Διονύσιος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 12: Προς Αλεξανδρινούς, Δ'*, PG 10, 1337C-1340A.

38 Sitaraman 2020, 9.

39 De Hoop 2021, 49. Harper 2015, 224, 248 κ.εξ.

Η στάση των Χριστιανών κατά την περίοδο της πανδημίας θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από την –χωρίς αποκλεισμούς– αγάπη προς τον δοκιμαζόμενο συνάνθρωπο. Η εν λόγω αγάπη θα πρέπει να είναι ενεργά έμπρακτη και όχι θεωρητική ή αποστασιοποιημένη. Με τον τρόπο αυτό οι Χριστιανοί μιμούνται τον Χριστό και αποδεικνύουν το ηθικό πλεονέκτημα της πίστης τους έναντι των όποιων ενάντιων ή επικριτών τους. Όμως το γεγονός αυτό δεν θα πρέπει να αποτελεί αυτοσκοπό, καθώς στην περίπτωση αυτή ο θεανθρώπινος χαρακτήρας της Εκκλησίας ακυρώνεται και ρέπει προς την εκκοσμίκευση. Αντίθετα, η χριστοκεντρικότητα των προθέσεων και των πράξεων ωθεί τον πιστό σε μια σχέση αγάπης με τον Θεό και τον συνάνθρωπο.

Το ιστορικό προηγούμενο του διωγμού του Κυπριανού, όπως περιγράφεται από τον Διονύσιο Αλεξανδρείας, μας διδάσκει να τηρούμε σχολαστικά τα μέτρα προστασίας. Πράγματι, ο Διονύσιος επισήμανε τη χαλαρή στάση ορισμένων Χριστιανών έναντι του υγειονομικού κινδύνου της πανδημίας. Υπό αυτές τις συνθήκες, η μη τήρηση των μέτρων προστασίας οδήγησε στο θάνατο αρκετούς Αλεξανδρινούς. Ομοίως η μη τήρηση των μέτρων ασφαλείας κατά την απόδοση τιμών στους καταβληθέντες από την ασθένεια Χριστιανούς νοσηλευτές, ισοδυναμούσε με θάνατο. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις ο αριθμός των θυμάτων θα είχε μειωθεί δραματικά, αν τηρούνταν τα αναγκαία μέτρα.

Τέλος, ο Διονύσιος μας διδάσκει να μην οδηγούμαστε σε θρησκευτικές ακρότητες, οι οποίες εμφανίζονται ως πράξεις ή ηθικές συμπεριφορές σε δύσκολες για την ανθρωπότητα περιόδους. Ιδιαίτερα όταν οι εν λόγω συμπεριφορές επιχειρούν να βρουν θεολογικά ερείσματα στην ευσέβεια. Κατά την εποχή του Διονυσίου η εν λόγω τάση εκφράστηκε με την αγιοποίηση των θανόντων από τον λοιμό Χριστιανών νοσηλευτών. Παρόλα αυτά, η παράδοση της Εκκλησίας απέδειξε ότι το ζήτημα της αγιοκατάταξης προσώπων δεν είναι ούτε απλό, ούτε συγκυριακό, ούτε αποτέλεσμα πρωτοβουλιών μιας μειοψηφίας προσώπων.⁴⁰ Αντίθετα, η παράδοση της Εκκλησίας απέδειξε ότι ο Χριστιανισμός δεν δρα υπό το βάρος των εξελίξεων, αλλά πολιτεύεται ακολουθώντας διαχρονικά την πίστη και τον τρόπο ζωής της, τον οποίο παρέδωσε ο Ιησούς στους μαθητές του και αυτοί στους διαδόχους τους.

Η πνευματική εμπειρία της εν Χριστώ ζωής περιλαμβάνεται στην Αγία Γραφή και την Ιερά Παράδοση, ενώ ερμηνεύεται και αναπτύσσεται από τους Πατέρες. Στην πράξη, οι αιώνες περνούν αλλά τα πάθη και τα προβλήματα, όπως αυτό της πανδημίας, συνεχίζουν να ταλανίζουν τον άνθρωπο. Στο σημείο αυτό οι προαναφερθείσες απόψεις τού Διονυσίου Αλεξανδρείας μπορούν να βοηθήσουν στην πρόληψη δύσκολων καταστάσεων και στην ποιμαντική αντιμετώπιση του προβλήματος της πανδημίας από την Εκκλησία. Με τον τρόπο αυτό τα πατερικά κείμενα, όπως αυτό που εξετάσαμε, συμβάλουν στον ζητούμενο επανευαγγελισμό του λαού του Θεού, σύμφωνα με την Αγία και Μεγάλη Σύνοδο της Ορθοδόξου Εκκλησίας,⁴¹ αλλά και στην κατάρριψη του διλλήματος επιλογής μεταξύ της Επιστήμης και της Θεολογίας. Το εν λόγω δίλλημα, ανύπαρκτο για τη Θεολογία, αποτέλεσε κατά τα τελευταία δύο έτη πηγή προβλημάτων και διχασμού των πιστών στο ζήτημα της αντιμετώπισης της πανδημίας COVID-19. Στο πλαίσιο αυτό η Εκκλησία της Ελλάδος, ακολουθώντας το παράδειγμα του

⁴⁰ Πάσχος 1997, 123 κ.εξ.

⁴¹ Δημ. Κεραμιδής, *Ορθοδοξία και Ευαγγέλιο στον 21^ο αιώνα: Δοκιμές ιεραποστολικής αυτογνωσίας* (Θεσσαλονίκη: CEMES, 2017), 114 κ.εξ.

Διονυσίου Αλεξανδρείας και των λοιπών Πατέρων, απεύθυνε εγκύκλιο προς τον λαό. Στην εν λόγω εγκύκλιο τονίζεται, μεταξύ άλλων, ότι «το εμβόλιο κατά του κορωνοϊού δεν έρχεται σε καμία αντίθεση με την Αγιογραφική, Πατερική και Κανονική διδασκαλία» της Ορθόδοξης Εκκλησίας.⁴²

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές

Αθανάσιος, Μέγας. *Περί Διονυσίου τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, ὅτι καὶ αὐτὸς κατὰ τῆς ἀρειανικῆς αἱρέσεως ἐφρόνει ὡς ἡ ἐν Νικαίᾳ Σύνοδος καὶ μάτην αὐτὸν συκοφαντοῦσιν οἱ ἀρειομανῖται ὡς ὁμόδοξον αὐτῶν*. PG 25, 480-521.

Διονύσιος Αλεξανδρείας. *Επιστολή 12: Προς Αλεξανδρινούς*. PG 10, 1333-1340.

Διονύσιος Αλεξανδρείας. *Επιστολή 13: Προς Ιέρακα ἐπίσκοπο εἰς τὴν Αἴγυπτο*. PG 10, 1340-1341.

Διονύσιος Αλεξανδρείας. *Χ Προς τους ἐν Αλεξανδρεία ἀδελφούς (εορταστικὴ) ἐπιστολή*. ΒΕΠΕΣ 17, 217-218.

Ευσέβιος Καισαρείας. *Εκκλησιαστικὴ ἱστορία*. PG 20, 45-906.

Ιερά Σύνοδος τῆς Εκκλησίας τῆς Ελλάδος. «Εγκύκλιος Προς τον λαό: Οι Χριστιανοί μάς ρωτούν και οι γιατροί μάς απαντούν». <http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/prostolao/53.pdf> (Ἡμ. ἀνάκτησης: 2 Μαρ 2022).

Cyprianus Carthaginensis. *De mortalitate*. PL 4, 581-602.

Δευτερεύουσα βιβλιογραφία

Ελληνική

Καραβιδόπουλος Ιωάννης (1993): *Το Κατὰ Μάρκον εὐαγγέλιο*. Ερμηνεία Καινῆς Διαθήκης, 2. Εκδόσεις Παν. Πουρναράς Θεσσαλονίκη.

Κεραμιδάς Δημήτριος (2017): *Ορθοδοξία και Εὐαγγέλιο στον 21^ο αἰώνα: Δοκιμές ιεραποστολικῆς αυτογνωσίας*. Εκδόσεις CEMES, Θεσσαλονίκη.

Μαντζαρίδης Γεώργιος (2004): *Χριστιανικὴ ἠθικὴ*. τ. II. 2^η ἐκδ. Εκδόσεις Παν. Πουρναράς Θεσσαλονίκη.

Παπαδόπουλος Στυλιανός (1994): *Πατρολογία*. τ. Α'. *Εισαγωγή, Β' και Γ' αἰώνας*. 2^η ἐκδ. Αθήνα.

Παπαδόπουλος Χρυσόστομος (1918): *Ο ἅγιος Διονύσιος, ὁ Μέγας Ἀρχιεπίσκοπος Αλεξανδρείας*. Εκδόσεις Εκκλησιαστικὸς Φάρος, Αλεξάνδρεια.

Πάσχος Παντελής (1997): *Ἅγιοι, οἱ φίλοι τοῦ Θεοῦ*. 3^η ἐκδ. Ὑμνολογικά Κείμενα και Μελέτες, 2. Εκδόσεις Ἀρμός, Αθήνα.

Τσάμης Δημήτριος (1985): *Αγιολογία*. Εκδόσεις Παν. Πουρναράς Θεσσαλονίκη.

Χρήστου Παναγιώτης (1978): *Ελληνικὴ Πατρολογία*. τ. Β'. *Γραμματεία τῆς περιόδου τῶν διωγμῶν*. Εκδόσεις Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη.

⁴² Ιερά Σύνοδος τῆς Εκκλησίας τῆς Ελλάδος, «Εγκύκλιος Προς τον λαό: Οι Χριστιανοί μάς ρωτούν και οι γιατροί μάς απαντούν», σ. 4, <http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/prostolao/53.pdf> (Ἡμ. ἀνάκτησης: 2 Μαρ 2022).

Ξενόγλωσση

- Bienert Wolfgang (1978): *Dionysius von Alexandrien: zur Frage d. Origenismus im 3 Jh.* Εκδόσεις de Gruyter, Berlin & New York.
- Harper Kyle (2015): *Pandemics and passages to late antiquity: Rethinking the plague of c.249-270 described by Cyprian.* Journal of Roman Archaeology 28. Cambridge: Cambridge University Press, 223-260.
- De Hoop Anne (2021): *Pursued by plague.* Junctions 5,2. Utrecht: The Graduate School of Humanities, Utrecht University, 46-59.
- Kizeridis Panagiotis (1966): *Il pensiero di Dionisio di Alessandria nel suo De Rerum Natura.* Roma.
- Legutko Paul (2003): *The Letters of Dionysius: Alexandrian and Christian Identity in the mid-third century A.D.* The Ancient World 34,1. Palo Alto, CA: Stanford University, 27-41.
- Rodriguez Ceberio Marcelo (2021): *From the Athens's plague to the pink plague: The history of pandemics before COVID-19.* Ciencias Psicológicas 15.1. Montevideo: Departamentos de Psicología de la Univetsidad Católica del Uruguay, e2555. doi: <https://doi.org/10.22235/cp.v15i1.2555>.
- Samoon Ahmad (2023): *Coping with COVID-19: the medical, mental, and social consequences of the pandemic.* Editions Wolters Kluwer, Philadelphia.
- Sitaraman Srini (2022): *Plagues, pandemics, and global political change in a historical context.* Security Nexus APCSS 21. Honolulu, Haw.: The Daniel K. Inouye Asia-Pacific Center for Security Studies (DKI APCSS), 1-9. <http://apcss.org/wp-content/uploads/2020/04/N1050-Sitaraman-Plagues-Pandemics-Politics-v3.pdf>.

CHRISTIANITY AND THE PANDEMIC: AN EXAMPLE OF GOOD BEHAVIOR FROM DIONYSIUS OF ALEXANDRIA

Summary:

In late antiquity great epidemics struck the Roman Empire. The most important are the epidemic of Antoninus (161-180 AD) and the plague of Justinian (541/2-750 AD). However, an equally devastating plague was the so-called plague of Cyprian (249-270 AD), which started in North Africa and spread rapidly throughout the empire. Despite the exaggeration of the sources, this plague killed thousands of people and resulted in a wider crisis.

Epidemics cause pain, anxiety, unbearable mental symptoms, revision of values and lifestyle, as well as a variety of other problems. Such a situation was described by Dionysius of Alexandria, who referred to the plague that struck his city in 249. The testimony of Dionysius is considered important, as it is one of the six direct sources mentioning this plague.

Dionysius mentions that, despite that it was close to the feast of Easter, no one was in a festive mood, because every house was mourning at least one victim of the plague. He goes on to say that the attitude of Christians during that period was characterized by the help to their fellow human beings, without excluding anyone. The aforementioned help was even given to the Gentiles, who persecuted the Christians for their faith. This attitude of Christians was in accordance with Christian ethics, as it was shaped by the example and commandments of Christ. In this way, Christians became themselves living examples of the forthcoming Kingdom of God. On the contrary, the Gentiles did not bury those among them who died because of the disease and threw the sick on the street, even if they were friends or relatives. Despite their efforts, the Gentiles failed to reduce mortality in their community.

The Christians' excessive love and help for the sick was often given without the necessary precautions. The immediate result was an increase in cases and a high mortality rate among Christians. In any case, this way of death was considered by some Christians to be equal to martyrdom, resulting in honoring these dead as martyrs. However, Dionysius does not agree with this practice.

Beyond any historical references, from the text of Dionysius of Alexandria we can draw some useful lessons for our era, which is still suffering from the effects of the COVID-19 pandemic. Among them is the provision of assistance to patients, but at the same time adhering to the necessary safety measures. Also, religious extremism and arbitrary interpretation of pandemic situations should be avoided by Christians. The aforementioned views of Dionysius of Alexandria in the past give us an example of good behavior and can contribute to the prevention of difficult situations and the pastoral treatment of the problem of the pandemic by the Church.

Keywords:

Alexandria,
Cyprian of Carthage,
Dionysius of Alexandria,
Pandemic,
Plague.